

TÖRÖKÖK A DRÁVASZÖGI NÉPI EMLÉKEZETBEN

L Á B A D I K Á R O L Y

Emlékezzünk régiekről – ekképpen kezdte *Pannónia megvétele*-ről szóló énekét a XVI. században élt krónikaköltőnk, *Csáti Demeter*. Az azóta szállóigévé vált éneksorral, ha napjainkban biztatjuk emlékezésre népünket, meglepő, végességre utaló következtetésre jutunk. Történelmi emlékezete többé-kevésbé igencsak behatárolt, legföljebb a török időkig nyúlik vissza. Ha valamilyen régi esemény, pár száz esztendő, kerül szóba, amit az elbeszélő adatközlő emlékezete már nem tud befogni, bizonyosra vehető, hogy az időmeghatározáskor a török kort hozza szóba. Ha valami nagyon régen történt, az csakis a török időkben lehetett. Nem csoda az efféle behatároltság, hiszen a szájhagyományozódás törvényszerűségével állunk szembe: a szájról szájra terjedő népi alkotások legrégebb jelentős rétege ebből az időszakból maradt fenn, a magyar-török harcok már a XIV. század közepén elkezdődtek, s több emberöltőn keresztül tartottak. A törökök emlegetése ezért sem véletlen, és ezért hagyott sokáig tartó nyomot. Az ezt megelőző történetünk sorsfordulóit már kivesztek a népi emlékezésből. Azokat történelemkönyvek őrzik, többnyire hitelesen.

A *Drávaszög* népének jó oka volt emlékezni a törökre: eleget szenvedett tőle. Településeit nem oltalmazhatta meg pusztításától. Olyan országút mellett laktak, ahol sűrűn vonultak fel török hadak *Mohács* és *Szigetvár* felé nagy csatákra és várostromokra. A túlerővel szemben kilátástalan volt harcot kezdeni, inkább a menekülést, a bujdosást választották. A XV–XVI. századi leírásokból kevés derű olvasható ki erről a vidékről.

A XVI. században például a *Drávaszög* egyik legvirágzóbb települése *Laskó* volt, ám a *Mohács* felé tartó török csapatok és az őket követő martalócok ezt sem kímélték, pusztaságot hagytak maguk után. Erről a követségbe utazó *Verrancsics pécsi* püspök tanúként számolt be:

„Köszeg után Vörösmart és Laskó mezővárosok mellett hajóztunk el. Ó jó isten, mily szomorúnak látszott nekünk mindenütt a legjobb és legeredményesebb vidék; mily elhagyottak, míveletlenek, szántóföldek és szőlők tuské-

vel mennyire elborítvák, mily kevés a marha és mily számos a pusztaság. Hajónk rácz kormányosa beszélé, hogy míg magyar parancsolt itt, egy-egy faluban annyi volt a földműves, mennyi most harmincban is alig találhatik. És mit mondjunk ama földült falvakról, melyeknek jelenleg még nevük sincsenek már fönn” (*Lábadí* 1984. 11.).

A küldöttség másik tagja, Hans *Dernschwam*, magyarosan *Dernschwam* János is vezetett úti feljegyzéseket. Szomorúságból ő is eleget látott:

„Eszék után kezdődik az Alsó-Baranyának nevezett Comitatus Baraniensis. Szép, kiterjedt, de kevésé megművelt borvidék. Az itteni bor jobb Konstantinápoly minden boránál.

Július 30-án indultunk el Eszékről. Akkor kompon keltünk át a Dráván, amelyen három kocsi is elfér. Egy Laskó nevű faluig utaztunk; utunk két-három mérföld hosszú volt.

Eleinte teljesen elvadult tájon haladtunk keresztül, melyet olyannyira elborított a magasra nőtt fű, hogy benne akár néhány száz ember is észrevétlen maradna. Így aztán a hajdúk és martalócok rajtaütésétől tartva vonultunk keresztül a vidéken.

Laskóig néhány sivár falun át vagy ilyenek mellett vezetett utunk, mint például Kopács és Daróc; mindenütt elhagyott, fölperzselt templomokat láttunk.” (*Tardy* 1982. 35–36.)

Az elpusztult települések lakói dacosak lehettek, hiszen lerombolt házaikat újból felépítették, falujukat rendbe hozták. A *Verancsics* szolgálatában álló *Pigafetti* Márk Antal az 1567. évi *konstantinápolyi* követjárás alkalmával átutazott ugyanezen a vidéken, s ezt tartotta érdemesnek leírni: Laskó „házaik gyönyörűek, de igen kicsiny az ajtó rajta, nehogy a török azon lóháton bemehesen és lovával ott megtelepedjék, lakói lutheránusok, igen műveltek, két tanítójuk és igen jó iskoláik vannak, a törökökkel igen jól megvannak, és nem bánják, hogy Szigetvár is elesett, mert annak katonái sokat sanyargatták őket” (*Matković* 1902. 48–49.). Szomorú idők lehettek, amikor már a sajátjaitól is félni kellett a szegényembernek.

A törökök jelenlétére néhány máig élő földrajzi név utal. A *Hegyalján* kanyargó *Török út* is azt a helyet jelöli, amerre a török csapatok felvonultak.¹ *Rácz* Pál református lelkész 1865. április 10-én keltezett kitöltött kérdőívében, amit *Pesty* Frigyesnek küldött el, a *Karócza* tavacska nevét török maradványnak vélte. Fekete vizet jelent (*Pesty* 1865.). Egy eddig sohasem idézett másik, XIX. század közepéről származó adat is azt tanúsítja, hogy a török kor maradványaira sokáig emlékeztek. *Téby* Zsigmond református lelkész Kopácsról ugyancsak *Pesty* Frigyesnek küldött válaszában „Kaszállókat” sorol fel a „3ik, 4ik és 5ik híd tájéká”-ról: „Ezen helyeken jelenleg is találhatók a földből kiálló

¹ Vö. *Penavin* 1971

kőkeménységű hídlábak, népmonda szerint ezen lábak azon hídnak maradványai volnának, melyet Szolimán, midőn Szigetvár ostromára indult Eszékttől a mocsárokon át, némelyek állítása szerint Dárdáig, mások szerint pedig a már fentebb is érintett Szigetfaluig, építetett” (*Pesty* 1865.). *Téby* Zsigmond a *Faluhelyi rét* meghatározásakor is tudott török nyomokról: „Faluhelyi rét (...) faluhely szántóföldek tőzsomszédságában fekszik, hajdan mocsár, jelenleg szántóföld, itt ezelőtt néhány évvel sok embercsontokat, lópatkókat és *török pénz*t (kiemelés: *L. K.*), úgyszinte aranyat is találtak” (*Pesty* 1865.).

A *vörösmarti Papszernél* a löszoldalba vájt öt-hat tisztázatlan rendeltetésű üregnek *török lik*² a neve.

Nemcsak törökös földrajzi nevek fordulnak elő, hanem személynévként is felbukkan e nemzetnév³. A *drávaszögi* elpusztult település, *Danócz* lakói között egy 1613. évi defter *Török* István nevű polgárt említ (*Káldy-Nagy* 1960)⁴.

A családnév továbbéléséről a *kopácsi* eklézsia anyakönyve szintén tanúskodik. Az 1759. július 24-i bejegyzésben olvasható, hogy *Török* Mihály fia meghalt. Egy 1760. augusztus 12-i másik beírás újszülöttről ad hírt: *Török* Andrásnak fia született, János (*Anyakönyv* 1759–1850. 151.).

A múlt századi *csúzai* népdal elhagyott szeretőjének neve ugyancsak *Török*:

Baracz' fának fehér apró virága,
Török fírer⁵ tűzött ajjú subája.
Egész éjjel húztam én aszt magamra,
Bodros szoknyám mégis ki vót alúla.

Gajnok Jucza koszorús új szoknyája,
Hapot ver az a csúzai úcczába.
Kék pántlika libeg-lobog utánna,
Török fírer szíve nagy fájdalmára.

Fírer úrnak fáj-e még a szíve?
Hogy elhatta kedves szeretője?
Hogyne fájna, mikor maj meg hasad!
Kék jáczintus bimbó nekü marad.

(*Demjén* 1888. 48.)

A múlt században a kis növésű, törpe illetőnek *török embör* volt a neve. Ezzel minősítették az alacsony termetű, széles arcú, barna hajú és szemű, vala-

² Lyuk

³ *Kálmán* 1969. 74. úgy véli, hogy a *Török* név ragadványnév, mivel a törökök vallási és művelődési okokból ritkán keveredtek a magyarsággal. A név egyértelműen XV–XVI. századi eredetű.

⁴ Idézi *Baranyai* 1977. 104. is

⁵ Tájszó, jelentése: szakaszvezető

mint kiálló orrú turanid típusúakat. A kis termetű lovat ugyancsak *török lónak* nevezték.⁶

A használati eszközök között is akadt törökös: a hosszú szárú kupak nélküli csibuk neve *török pipa*⁷ volt.

A *drávaszögi* parasztkertek szép virágának, a *törökszegfű*nek a neve ugyancsak utal származási helyére.

*Török szőlő*nek ismerik a vörösbort adó kadarkát, amely éppen a hódoltság idején terjedt el nagyobb területeken.

A folklór alkotások közül legjobb megőrzőnek a gyermekkor költészete és játékaik bizonyultak. Magukba itták az évszázadok eseményeit, s furcsa, a mai fül számára sokszor összefüggéstelen, funkció nélküli formájuk ellenére egyfajta krónikák lettek belőlük.

Még napjainkban is minden nehézség nélkül gyűjthető ez a mondóka:

Gólya, gólya, gilice
Látom, lábad véroske,
Török gyerök vágta,
Magyar gyerök gyógyította
Sípbal, dobbal, nádi hegedűvel.⁸

A két ellentétes cselekedet, a vágta-gyógyította jól minősíti a gonosz szereplőt, a török gyereket és a jót, a magyart. A gyermekversnek két rétege van: a mágikus cselekmények végzésekor használt dob a sámánizmus attribútuma az ősi, míg a török emlegetése XV–XVI. századi lehet, s azt bizonyítja, hogy amikor született, nem volt idegen a távoli hitvilági képzet összepárosítása egy újabb kori veszedelemmel, a török terjeszkedéssel.

A szakirodalomban eddig nem sikerült meglelni egy másik, *Kopácson* gyűjtött versike párhuzamát:

Gyerök⁹, gyeretök,
Rontsunk el a gátat!
Gyűnnek a törökök,
Szabik a gatyákat!¹⁰

A jó emlékezőtehetséggel megáldott adatközlő szülikéjétől, azaz nagymamától tanulta. Hozzávetőlegesen százéves az adat, az 1800-as évek második

⁶ *Demjén* 1889. 429. adata

⁷ L. a 6. jegyzetet!

⁸ A gyermekverset *Kopácson* gyűjtöttem 1988-ban. Elmondta Pozsár István (1923)

⁹ Gyerekek

¹⁰ L. a 8. jegyzetet!

felében született nagyanyától származik, aki ugyancsak öreg szüleitől sajátította el.

A négy soros, hat szótagos (az első sor a gyerekek tájszóval, gyerkök-kel való felcserélése révén öt szótagossá vált) mondóka, akár a vészharang konduktálása, olyan lehetett: figyelmeztetés a közelgő török veszélyre. A védekezésre való utalás is megtalálható benne: el kell rontani a gátat, ami feltehetően a településre vezető utat védte, s ha ezt megtették, a víz elvágta az ellenség útját.

Kopácsot emberemlékezet óta vizek vették körül. Olyan helyen épült, ahol a nádasok és a víztenger úgyszólván körülölelte, s ez a fekvés lehetővé teszi azt a feltételezést megkockáztatni, hogy esetleg a mondóka egy XVI. századi helyi, *kopácsi* óvó-figyelmeztető szöveget őriz tovább. Ezt a település története sem zárja ki. *Baranyai* Júlia még azt feltételezte, hogy a török defterek azért nem említik *Kopács* nevét, mert lakói elmenekültek az ortalmat nyújtó nádasok közé (*Baranyai* 1977. 101.). Azóta a kutatás tisztázta, hogy amiatt maradt ki a lajstromból, mert kiváltságolt alapítványi „vakuf” birtok volt, s Kászim pasa javait gyarapította (*Tímár* 1987–88. 243.). A korábbi hiedelemmel szemben az is bebizonyosodott az összeírások vezetéknevanyagának egybevetésekor, hogy a feltételezettnél kisebb volt a magyar falvak népességének a kicserélődése. Egy szóval ennek következtében a helyi hagyományok tovább öröklődhettek, s az átadás többé-kevésbé folytonos lehetett.

Századunk harmincas éveiben a hajdani veszélyre figyelmeztető versike már játékba hívó mondókává szelődött. Akkor mondogatták a gyerekek, ha társait játszani hívták.

A *Drávaszög* gyerekei két olyan kiszámolót – amely arra szolgál, hogy a bújócskánál a hunyót kijelöljék – ismernek, amiben még emlegetik a törököt:

Görögdinnye, török tők,
Szerda után csütörtök.
Török, görög hõmbõrõg,
Egy zsák diót megtörök.
Csõrgõ-bõrgõ mogyoró,
Te leszel most a fogó.¹¹

Hogy milyen is a *török tők*, az nem derül ki. Feltehetően az alliteráció hívta elő e szavakat.

A másik kiszámoló még egy hajdani történet, mese nagyon megkopott formáját is megőrizte a becsületes török feleségéről. Nagyon homályos kapcsolat gyanítható azzal a mesével, amelyben a szegény asszony ügyes kakasától hiába veszi el a korlátlan hatalmú török császár a szemétdombon meglelt gyémánt

¹¹ Gyűjtötte *Lábadiné* 1989. 97.

félkrajcárt, végül póruljár, győz az igazság: a bugyogóba eresztett méhek a törököt kiűzik a világból:

Sárga lábú kiskakas
Kilépett a gyepre,
Becsületes töröknek
Jön a felesége.
Inc-pinc, palavinc,
Te vagy odakint.¹²

Az állatok játékos bemutatására szerkesztett mondókák között ugyancsak felbukkan a török kövér basa képében:

Haragszik a kacsá,
Mert alacsony a hasa.
Nem lehet olyan fess,
Mint a török basa.¹³

A basák, a török méltóságok a gyerekszájtól megkapják a magukét:

Török basa,
Nagy a hasa,
Ki nem hiszi,
Tapogassa.¹⁴

A csúfolóval kövér társaikat gúnyolják a gyerekek.

Laskón még pár évtizeddel ezelőtt is a rossz gyereket azzal ijesztgették, hogy „*elvisz a török*”¹⁵.

Többnyire iskolás hatásra terjedt el a *török baba* készítése (*Lábadiné* 1984. 17.). Gyapjúfonal volt az alapanyaga: a tenyérre többször rácsavarták a fonalat. Az így keletkezett csomó alsó részét elköttették, s úgy láttak hozzá a testrészek kialakításához. Dió nagyságú részt kötöttek össze legelőször, az lett a feje. A kéznek való fonalakat elkülönítették a többitől, s az alját szintén összekötötték. A derék alatt a szálakat kétfelé osztották a lábnak, s szintén összefogták a végét. Szegen függött szobadíszként. *Erdélyben* ezt a játékot bojtuba néven ismerik (*Gazda* 1980. 262–263.). A *Drávaszögben* a baba zömök, bugyogós lába, nagy hasa inkább a törököt juttatta az eszébe az elnevezőinek.

¹²Gyűjtötte *Lábadiné* 1989. 99.

¹³L. a 11. jegyzetet, 46. l.!

¹⁴L. a 11. jegyzetet, 76. l.!

¹⁵Lábadiné Kedves Klára gyűjtése 1988-ból

Páratlanul értékes epikus alkotás szintén tartalmaz utalásokat a törökre. „Török tsászárnak szép leányáról” címmel a *kopácsi Csöbrös István*, a legrégebb magyar kézíratos katonakönyv írója örökítette ránk a *Császár tömlöceből szabadult úrfiak* históriás balladát. *Szilágyi és Hajmási* címmel is ismerjük¹⁶. Igazából nem tekinthető népballadának, mégis a műfaj között a helye a verses históriának, éppen elterjedési módja révén kerülhet oda. A balladában a „szerelmi háromszög” problémája a fő mondanivaló. Ennek a háromszögnek a két csúcán két magyar úrfi, a harmadikon pedig a török császár leánya áll, aki kiszabadítja a magyar rabokat, sőt velük együtt távozik, mivel „Szép termetire az szilágyinak felgerjedet vala”. A szerencsés és kalandos megmenekülés végén az úrfiak megvívják a leányért. A XVI. századi *Szilágyi és Hajmási* verses história szerzőjét nem ismerjük, *Szendrei Névtelenként* emlegetjük, s szövege negyed évezreden át minden bizonytalansággal füzetről füzetre öröklődött, s így került *Csöbrös István* katonakönyvébe is. Perdöntő a jelentősége, hisz többek között bizonyítja, hogy míg a délszláv szomszédoknál a rabtartó fogságból való menekülés és a császár lányaért vívott párbaj két szálon futott, a magyarban a *kopácsi* változat tanúsága szerint az irodalmi és népköltészeti szövegekben végleg létrejön az egyesülés.

A *kopácsi* változathoz nem, de máshonnan tudjuk, hogy szülőlopásért kerültek tömlöcbe a magyar úrfiak. Nagy volt a meglepetés, amikor 1981-ben *Katona Imre* a nevezetes *kopácsi* mesemondó, *Tyúkos Horvát Antal* leányát, Máriát faggatta, s az a négyszáz éves történetet egy monda keretében adta elő:

„Túlvan vót egy tábla szöllő, a török basáé. Amikor érésbe vót, naprú napra fogyott a termés. Éccör aszondta a basa, hogyha valaki megfogi azokat, akik a szöllőt lopik, azt nagyon megjutalmazza! Mit ad isten, a Csöbrösök újra elmöntek szöllőt lopni, de azt nem vötték észre, hogy likas a csöbör. Belerakták a szöllőt. Ahogy möntek vissza, lassikán elszórták a szöllőt. Láti a török, hogy egy nagy csomó szöllő mögén hiányzik, elkezdték ezök keresni. Möglátták az elhullajtott szömekeket, ahogy vitték az uton. Ezön a nyomon odaértek a gunyhóhon. Ott vót a sok lopott szöllő! Elbújtak a törökök. Éccör gyünnek ám a tolvajok, hogy majd vizsik be a szöllőt, de ott rajtuk ütöttek a törökök, és elfogták őket. Mögkötözték, áristomba dugták őket” (*Katona* 1984. 25.).

Igazából a népmondákban őrződött meg legjobban a nagy ellenség emléke. A történeti mondaanyagban három nagyobb csoport különül el (a gyűjtés kiadásra vár, ebből valók a mutatványok, példák). A *törökök emlékezete* csoportba elsősorban azok a szövegek sorolhatók, amelyek bizonyos vonásokat, külső és belső jellegzetességeket, viselkedési vélt vagy valódi szokásokat őriztek meg a törökökről, s nem ritkán a tatárokról, mivel a *Drávaszög* népének emlékezete is egybemosta a törökök és tatárok cselekedeteit.¹⁷ A csoportra jellemzőek az alábbi szövegek:

¹⁶ Bővebben 1. *Katona-Lábad* 1980. 51–65.

¹⁷ Ezt már jóval előbb észrevette és meg is fogalmazta *Szendrey* 1926. 29–35.

„Szegény anyám meséte a kutyafejű tatárokrul. Érabolták az asszonyokat. Álarcot viseltek, kutyadíszú álarcokat. Nagyon félték tőlük” (Ferenczi 1978–1979. 194.).

„A törökök éfogdosták az embereket. Dógoztattak velük, amit bírtak. Kikémlelték a családokat, és ahun szép nő vót, érabolták. A két vállukon kenderzsineget húztak át a bürön, és úgy kötötték egymáshoz a rabokat” (Ferenczi 1978–1979. 194–195.).

„Jöttek a kutyafejű tatárok, kínozták az embereket. Mindenki émenekült előlek. Valahogy maradt otthon egy és ezt az embert megfogták a tatárok. Mihók Mózesnek hitták. Rátették a tüzes bográcsot a hasára, elevenen égették.

Lámpásokat este nem vót szabad égetni. Mikó esteledett, mindenki pucolt be az erdőbe, nádasba. E mind erdőség vót itt körül, az egész határ. De van egy út, egészen Mohácsig visz, a Csete-völgy. Egészen a siklósi határig” (Ferenczi 1978–1979. 195.).

A török örökség csoporthoz kötődik a legtöbb monda. Ezen belül a *földrajzi nevek* nagy bőséggel őrzik az emléket:

„A kopácsi részbe van egy rész, Gyilkosér a neve. A török sokáig uralkodott itten. Abból az időből maradt ez a név” (Ferenczi 1978–1979. 196.).

„Arról lett elnevezve (Várdaróc L. K.), hogy Csere dombján volt egy török vár, és erről kapta a nevé” (Lábadí 1973. 236.).

A laskói Csete völgyét is összefüggésbe hozzák a törökkel:

„Így mondták az öregek: Valamikor régön leesött az égrű egy csillag (ami nem más lehetött, mint egy meteorkű). Ez a csillag úgy beléfúródott a földbe, hogy égy feneketlen kút lett a hején. Nyáron a legnagyobb szárazságba is tele vót vízzel. Valamikor régön egy kis maroknyi magyar vitézseregöt Észak-Magyarországbú egy tizennyolc éves ifjú kirájfi vezetött. Ezök a törökök ellen hadakoztak. Így történt egyször, hogy egészen a Drávaig kergették a törököket. Onnan visszafordúva fáradtan gyűttek a laskói határon át. Csete János, az ifjú magyar kirájfi ugrott lē elsőnek a lovárú. A csillag átalakút kútná megállt magát fölfrissíteni és a lovát megitatni. Így kapta ez a kút a nevé. Rövid idő múlva Csete János tovább indút a vitézeivel. De nem jutottak messzire, mer a törökök hátbatámadták őket. A mai nyerges pusztá alatt vót égy nagy csatatér. Ottan mind elpusztútak a magyarok” (Lábadiné 1983. 226.).

Az *épitmények* közül elsősorban utak, templomok, titkos pincék, alagutak épitését tulajdonítják a Porta katonáinak:

„Van itt egy hegyerinc, ide 2 km. Végigvonul Pélmonostortul a Dunántúlra. Kb. harminc km hosszú. Ez a Török-út. Olyan magaslati nyúlvány, maradvány a neve a török-időből. Ezeken a hegyeken különböző dűlőelnevezések vannak: Nagy-hegy, Világos-vár és Seregés. A Nagy-hegy arrul nevezetes, hogy ott vótak a török nagyurak sátrai. A Világos-vár közében, a falunk fölötti hegyen van. Török vár vót ott. Világosra vót meszelve. Azt

mondják, hogy a szultán vára vót. Seregésen táborozott a török sereg” (*Ferenczi* 1978-1979. 202.)

„Ezt a szőlősi templomot a törökök építették. Úgy hallottam, hogy a dályoki templomot is. Ennek a templomnak az északi ódalát sohasem meszelték be azért, hogy emlékezetes legyen, mer a törökök építették” (*Ferenczi* 1978-1979. 203.).

„A templom alól vezetett egy pince-alagút. A török időből maradt. Valami vót ott, mer sok csontvázat tanáltak. Olyan 10–12 éves vótam, mikor ez a paplak épült. Ha jól tudom, az ipam is gondnok vót meg Angyal Imre bácsi. Ők emlegették.

Mikor a régi paplakot szétbontották, akkor annyi csontot tanáltak ott, hogy az borzasztó! Vinci vót a tiszteletes. Vót öt lánya, és a lányok emberi koponyákba ültették a muskátlit.

Ide, a mi irányunkba, a déli végét bontották el. Találtak egy bóthajtást. Olyan vót, mint egy rendes pince. Azt kibontották. Benne találtak egy méteres nagyságú követ. Úgy nézett ki, mint améket elfürészelték. Mint gyerekik sokat ugráltunk rajta. Emlékszem, annyi csontot tanáltak ott!” (*Ferenczi* 1978-1979. 203.).

„Úgy hallottam az öregektől, hogy ezt a templomot a törökök építették. Alatta van egy lik¹⁸. A török időbe nyúlik az eredete. Próbáltam mán abba bemenni, de elalszik benne a lámpa.

Úgy hallottam, hogy a bellyei vár alatt is vót lik. Aszonták, hogy Pécsig vezet. A bellyei várat is a törökök építették. Az itteni templom alatt azért keresték a likat, mer asz gondolták, hogy arany van ott. Mer sírokat hittek benne” (*Ferenczi* 1978–1979. 203.).

„Cseredombját körülbelül ötszáz évvel ezelőtt a török uralma foglalta el. A törökök egy kört alakítottak, és törökülésbe ültek le pihenni. Pihenés közben észrevették, hogy a bakkancsuk homokkal telt meg. Mindenki kiöntötte a saját bakancsából a homokot, így egy domb alakult ki. Pár évvel utána, amikor a törökök elhagyták ezt a területet, és még mindig nem volt pénze az embereknek, oda jártak cserélni. Sok mindent cseréltek sok mindenért. Ezért nevezték el ezt a területet Csere dombjának.”¹⁹

Nem véletlen, hogy éppen a földben rejlő kincsek gyújtották fel legjobban népünk képzeletvilágát. Települései olyan helyeken épültek fel, ahol már ezer évvel ezelőtt is emberek laktak s építkeztek. Az ekék még ma is cserepeket, római téglákat, pénzleteket fordítanak ki a földből. Csoda-e, ha titkos török kincsekről regéltek? A legtöbb mondásban a menekülő kőkecskébe rejtették, s

¹⁸ Lyuk

¹⁹ Elmonda Dergec Zoltán (1943) Várdarócon 1988-ban

hosszú idő elteltével tértek vissza érte. A helyiek csak akkor lepődtek meg, amikor a török férfi felnyitotta a kecske testét:

„Azt hallottam, hogy vót erre egy kőből faragott kecske-forma. Ott hányó-lódott a határba itt is, ott is. Mikó száraz vót a föld, akkó rátötték a fogasra súlynak. Sok éven köröszkül egyik földrül a másikra került. De olyan kermény vót ez a kő, hogy nem törött el.

Egy alkalommal gyütt egy idegeny embör a kösségbe. Érdeklődött, hogy nem láttak-e egy ilyen kőből faragott alakot. Monták a népek, hogy igön, láttak. Mögmutatták, hun van. Kint a határba megtanálja. Mög is tanálta. Valami rugó álta kinyilott ez a kecske. Tele vót arannyal. Akkó bámulták a népök, hogy milyen számárságot csináltak, hogy nem törték széjjel” (*Ferenczi* 1978–1979. 207.).

A török elleni harc emlékeiből, azaz a felosztás szerinti harmadik csoportból, is bőségesen jutott a mondákba:

„A Kirájkutat onnan neveztek el, hogy vót egy kút, ez adta a legjobb vizet. Egyszer a kiráj üldözte a törököket. Elüldözte őket a Dráva fojójig, és ott a kiráj visszafordút. A törökök társútak a többi törökökkel. A kiráj megállt a kútnál, és vizet ivott. Közbe a törökök körüvették őket. A kirajt és a katonákat mind megölték. A törökök betemették azután a kutat” (*Lábadiné* 1983. 226–227.).

„Izsépen, Mohács felé, ottan van egy templom. Pétertemplomnak hívják. Sokac község ez az Izsép. Ottan a magyar huszárok mögforgatták a lovak patkóját. A törökök úgy gondolták, hogy emöntek Magyarország felé. Közbe a magyarok meg itt maradtak a hegyódalba. Hátba támadták a törököket, és mind belefűjtogatták az izsépi Dunába” (*Ferenczi* 1978–1979. 201.).

A népmondák azt erősítik meg, hogy a *Drávaszög* lakói elsősorban azokat az eseményeket őrizték meg kiszínezve, fikciókkal megtűzdelve, etimologizálva, amelyek a hódoltság idején szülőföldjükön történtek. A századok során a fantázia győzedelmeskedett, ám az igazságok, a megalapozottság nem veszett ki teljesen ezekből a történetekből. Ha csirájában is, de meglehető bennük, ha lefejtjük róla a rászövött hiedelmeket, a képzelet játékait. Különben is ezek a költészettel is dúsitott szövegek, történetek elfonnyadnának a történelem tápláló forrása nélkül.

Alig akad olyan népköltészeti műfaj, amelyik valamilyen formában ne tartalmazna utalást az oszmán-török megszállásra. Ez alól a legrövidebb kisepikai prózaműfajok sem kivételek. Egy 1858-as adat (*Ács* 1858. 48–51.) arról tanúskodik, hogy a *Drávaszög*ben is járta a *Mi hír Budában, török várában?* szólás. Mi újság felétek? – jelentéssel használták. Az a felelet illett rá, hogy német van a várában, vagy török a várban, esetleg békesség a várban (Vö. *O. Nagy* 1976. 106.). Ha valakitől afelől érdeklődnek, miért siet annyira, még ma is az a vá-

lasza: *Hajt a török*²⁰. A sokat dohányzóra mondják: *Füstöl, mint a török* vagy *Pipál, mint a török* (Lábadi 1986. 209.). Egy kiszámítandó találósban szintén felbukkan a török: *Szerb húsz, öt cseh, öt török, öt görög lány* ember? – kérdezik egymástól. A válasz rá: 35 (Lábadi 1982. 51.).

A népszokásokban a farsangi alakoskodók között főleg az *Alfalukban*²¹ tűnek fel a török basák és a háremhölgyek. A lakodalmas maszkák, alakoskodók között is felbukkan a turbános, nagy hasú török basa. A bábészkegyeket ijesztgeti, de senki sem fél tőle, inkább nevetik kitömött nagy hasát. *Ujváry* Zoltán, az alakoskodó figurák legjobb tanulmányozója úgy véli, hogy „A török megjelenítése a dramatikus népszokásokban a török hódoltság idejének, a magyar nép múltjának csak egyfajta, sajátos tükröződése a népi kultúra egészében” (*Ujváry* 1983. 228.).

Azon a területen – amelyet elismerésként, ajándékként a törökverő Savoyai Jenő kapott meg –, a *Drávaszög* népköltészetében a magyar–török hiedelmek emlékei, a törökvilág erősen jelen vannak, több évszázaddal túléltek a hódoltságot. A nagy történelmi megpróbáltatás nem múlt el nyomtalanul, hiszen a *mohácsi* csata után nemcsak a magyarság, hanem *Európa* több népének sorsa is megváltozott, s a vízváltástok emlékét nehezen lehet elfelejteni. A megőrzéséhez nem kis mértékben járult hozzá továbbá, hogy a hódoltsági harcok olyan fordulatot, cselekményes epizódokat kínáltak, amikből a népi teremtő képzelet csodálatos történeteket szöhetett. Olyanokat, amikre mindenki szívesen figyelt, hiszen a hallgatóság nagy része sejtette a szerencsés megoldást. A török alakját az áttekintett műfajok úgy mutatják be, akitől félni kell. Ez a félelem a legtöbb esetben azonban merészséggé, törököt kergető indulattá alakul át. Végszetül a nép igazságot szolgáltat: a gyermekijesztők félelmetes figurájából a farsangi és lakodalmas dramatikus játékokban a maszkák között már csak nagy hasú török basaként jelenik meg, akitől senki se fél, inkább a gúny célpontja lesz. Nevetnek rajta.

IRODALOM

Anyakönyv

1759–1850. A kopácsi evang. refor. egyház anyakönyve születtek, a megholtak és házasságokról

Baranyai Júlia

1977. Vízbe vesző nyomokon. 2., bőv. kiadás. Forum, Újvidék

Demjén Kálmán

1888. Népdalok. Magyar Nyelvőr, XVII.

1889. Tájszók – Baranya megyeiek. Magyar Nyelvőr, XVIII.

²⁰ Elmondta Lakatosné Szekeres Ilona (1930) Laskón 1988-ban

²¹ Laskó, Várdaróc, Kopács

- Ferenczi Imre*
1978–1979. Jugoszláviai magyar hiedelmek, népmondák a törökről és tatárokról. In *Néprajz és Nyelvtudomány*, Szeged, 181–224.
- Gazda Klára*
1980. *Gyermekvilág* Esztelneken. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
- Káldy-Nagy Gyula*
1960. Baranya megye XVI. századi török adóösszeírásai. A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai. 103. sz. Budapest
- Kálmán Béla*
1969. *A nevek világa*. Gondolat Kiadó, Budapest
- Katona Imre*
1984. Török rabság két fürt szőlőért. Szilágyi és Hajmási fogságba esésének története egy kopácsi mondában. *Magyar Képes Újság*, XXXIII. évf. 14. sz., 25. l.
- Katona Imre–Lábadi Károly*
1980. Erdők, mezők, vad ligetek. Drávaszögi magyar népballadák. Forum, Újvidék
- Lábadi Károly*
1973. Várdaróc földrajzi nevei. In *Tanulmányok. Az Újvidéki Bölcsészettudományi Kar Magyar Tanszékének kiadványa, Újvidék*
1982. Hold letette, Nap felkapta. Drávaszögi magyar találósok. *Magyar Képes Újság, Eszék*
1984. Laskaika. 2., bőv. kiadás. Horvátországi Magyarok Szövetsége, Eszék–Laskó
1986. Ahogy rakod tüzed. Drávaszögi magyar proverbiumok. Horvátországi Magyarok Szövetsége, Eszék
- Lábadiné Kedves Klára*
1983. Laskó földrajzi nevei. In *Horvátországi Magyarok Szövetsége Évkönyv 5. Eszék, 222–235. l.*
1989. Gyíngyet-gyöngyöt asszonyának. Drávaszögi (alfalusi) népi mondókák és gyermekjátékok. Horvátországi Magyarok Szövetsége, Eszék
- Matković, Péter*
1902. *Putopis Marka Antuna Pigafette... u Carigrad od god. 1576. Starine (Zagreb), XXII. 1890., 186. l.*
Fordítása: Margalits Ede: *Horvát történelmi repertórium II. Budapest, 48–49. l.*
- O. Nagy Gábor*
1976. *Magyar szólások és közmondások. 2. kiad. Gondolat, Budapest*
- Penavin Olga*
1971. Néhány baranyai, drávaszögi község földrajzinév készlete (különnyomat). In *az Újvidéki Bölcsészeti Kar Évkönyve, XIV/2. évf. 1–14. l.*

- Pesty Frigyes*
1865. Helységnévtár (kézirat). Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Budapest
- Szendrey Zsigmond*
1926. Történeti mondáink. In Ethnographia, XXVIII. 3. közlemény, 31. lapalji jegyzet
- Tardy Lajos*
1982. Martalócok, haramiák, emberrablók. Hans Dernschwam útijegyzetei a hódoltsági Magyarországról (1555). In Régi feljegyzések Magyarországról, Móra, Budapest
- Timár György*
1987–88. A Duna–Drávaszög népesedéstörténete. In Baranyai Helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve. Pécs, 343–372. l.
- Ujváry Zoltán*
1983. Játék és maszk. Dramatikus népszokások II. Debrecen

Wanyek Tivadar: Várakozás, olaj, 1980